

BUXORO ARABLARI (tarixiy - etnologik tadqiqot).

Qazoqova Dilfuza Jo'rabek qizi

Osiyo Xalqaro Univeristeti magistranti

Annotatsiya. Maqolada Buxoro arablari etnik guruhining shakllanish tarixi, ularning Movarounnahr hududiga kirib kelishi, Buxoro vohasida joylashuvi va etnomadaniy rivojlanish jarayonlari tahlil qilingan. Arablarning mahalliy aholi bilan o'zaro aloqalari, etnik integratsiya jarayonlari hamda Buxoro amirligi davridagi demografik va etnik holati yoritilgan. Shuningdek, Buxoro arablarining til, madaniyat va etnik o'zlikni saqlash masalalari tarixiy-etnologik manbalar asosida o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Buxoro arablari, etnogenez, Movarounnahr, Qutayba ibn Muslim, etnik jarayonlar, etnomadaniy integratsiya, Buxoro amirligi, arab shevalari, etnik o'zlik, etnologiya.

Аннотация. В статье анализируются история формирования этнической группы бухарских арабов, их проникновение в Мавераннахр, расселение в Бухарском оазисе и процессы этнокультурного развития. Освещаются взаимоотношения арабов с местным населением, процессы этнической интеграции, а также демографическое и этническое положение в период Бухарского эмирата. На основе историко-этнологических источников исследуются вопросы языка, культуры и сохранения этнической идентичности бухарских арабов.

Ключевые слова: бухарские арабы, этногенез, Мавераннахр, Кутайба ибн Муслим, этнические процессы, этнокультурная интеграция, Бухарский эмират, арабские диалекты, этническая идентичность, этнология.

Abstract. This article examines the formation of the Bukhara Arabs as an ethnic group, their migration into Transoxiana, settlement in the Bukhara oasis, and ethnocultural development processes. Special attention is paid to the interaction between Arabs and the local population, ethnic integration processes, and the demographic and ethnic situation during the period of the Emirate of Bukhara. Based on historical and ethnological sources, the study explores issues related to language, culture, and the preservation of ethnic identity among the Bukhara Arabs.

Keywords: Bukhara Arabs, ethnogenesis, Transoxiana, Qutayba ibn Muslim, ethnic processes, ethnocultural integration, Emirate of Bukhara, Arabic dialects, ethnic identity, ethnology.

Buxoro arablari etnik guruhining shakllanishi arab istilolari va islom dinining Movarounnahr hududiga kirib kelishi bilan bevosita bog'liqdir. VIII asr boshlarida arab lashkarboshisi Qutayba ibn Muslim tomonidan amalga oshirilgan harbiy yurishlar natijasida Buxoro vohasida islom dinini yoyish jarayoni boshlandi. Bu jarayon mahalliy aholining diniy e'tiqodlari, ijtimoiy hayoti va etnik tarkibida muhim o'zgarishlarni yuzaga keltirdi.

Abu Bakr Narshaxiyning ma'lumotlariga ko'ra, Buxoro aholisi dastlab islom dinini qat'iy qabul qilmagan. Arab qo'shinlari hududni tark etgach, mahalliy aholi avvalgi diniy e'tiqodlariga qaytgan. Shu sababli Qutayba ibn Muslim Buxoroni bir necha marotaba zabt etishga majbur bo'lgan. Narshaxiyning yozishicha, Qutayba to'rtinchi yurishida shaharni egallab, islom dinini mustahkamlash maqsadida arablarni mahalliy aholi orasiga joylashtirgan hamda har bir xonadonning bir qismini arablar yashashi uchun ajratishni buyurgan. Natijada arablar va mahalliy aholi o'rtasida yaqin ijtimoiy-madaniy aloqalar shakllangan¹.

Mazkur siyosat nafaqat islom dinining keng tarqalishiga, balki Buxoro vohasida arab etnik guruhining vujudga kelishiga ham zamin yaratdi. Arablarning mahalliy aholi bilan uzoq muddat birga yashashi natijasida etnomadaniy integratsiya jarayoni yuz berdi. Vaqt o'tishi bilan arablar mahalliy tillarni o'zlashtirdilar, biroq ayrim hududlarda o'zlarining etnik xotirasi, nasab an'analari va madaniy xususiyatlarini saqlab qoldilar. VIII asrda Buxoro vohasida kechgan siyosiy voqealar arablar va mahalliy aholi o'rtasidagi munosabatlarning shakllanishida muhim rol o'ynagan. Abu Bakr Narshaxiyning ma'lumotlariga ko'ra, Abu Muslim davrida yuz bergan Sharik ibn Shayx qo'zg'oloni vaqtida Buxoro aholisi qo'zg'olonchilar tomonida turib, arab lashkarlariga qarshi kurash olib borgan. Ushbu voqealar davomida Buxorxudot va arab lashkarboshilari o'zaro hamkorlikda harakat qilganlar.

Narshaxiyning qayd etishicha, Buxoro shahri atrofida yuzlab qo'rg'on va ko'shklar mavjud bo'lib, ularda asosan mahalliy aholi istiqomat qilgan. Shaharning o'zida esa mahalliy aholi bilan bir qatorda arablar ham yashagan. Muallifning ta'kidlashicha, "shaharda yerli xalq bilan birga arablar turar, ko'shklarda esa arablardan biror kishi ham yo'q edi"². Ushbu ma'lumot Buxoro arablari asosan shahar muhitida yashaganligini va ular vohaning siyosiy hamda harbiy hayotida muhim o'rin tutganligini ko'rsatadi.

Arablarning Buxoro shahrida doimiy yashab qolishi islomlashuv jarayonining mustahkamlanishiga xizmat qildi. Ular mahalliy aholi bilan yaqin iqtisodiy va madaniy aloqalarga kirishib, vaqt o'tishi bilan vohaning etnik tarkibiga singib ketdilar. Shu bilan

¹ Narshaxiy, Abu Bakr. *Buxoro tarixi*. Fors tilidan A. Rasulov tarjimasini. – Toshkent: Kamalak, 1991. – B. 47–48.

² Narshaxiy, Abu Bakr. *Buxoro tarixi*. Fors tilidan A. Rasulov tarjimasini. – Toshkent: Kamalak, 1991. – B. 62–63.

birga, arablar o'zlarining nasab an'analari va ayrim madaniy xususiyatlarini ham saqlab qolganlar. Natijada Buxoro vohasida o'ziga xos arab etnografik guruhi shakllandi.

Narshaxiy keltirgan ma'lumotlar Buxoro arablari tarixini o'rganishda muhim manba bo'lib, ular arablarning vohadagi joylashuvi, siyosiy mavqei va mahalliy aholi bilan munosabatlarini yoritib beradi.

Shunday qilib, Buxoro arablari etnogenezida Qutayba ibn Muslim davrida amalga oshirilgan ko'chirish va joylashtirish siyosati muhim o'rin tutadi. Ushbu jarayon arablar va mahalliy aholi o'rtasidagi etnik, madaniy hamda diniy aloqalarning shakllanishiga asos bo'lib xizmat qilgan.

Buxoro vohasi aholisi tarixan o'troq dehqonchilik va hunarmandchilik bilan shug'ullanuvchi turli qatlamlardan iborat bo'lgan. An'anaviy etnoslararo jarayonlar asosan nikoh munosabatlari, xo'jalik yuritish usullari va diniy bayramlar orqali namoyon bo'lgan. Masalan, voha arablari yoki turkmanlari vaqt o'tishi bilan mahalliy o'zbek va tojik aholi bilan madaniy jihatdan yaqinlashib ketgan. Zamonaviy bosqichda esa etnik chegaralarning shartlilik ortib bormoqda, ya'ni shahar muhitida etnik o'ziga xoslik o'rnini ko'proq professional va ijtimoiy maqom egallamoqda³.

Ma'lumotlarga ko'ra, Buxoro amirligi aholisi XVIII asrning ikkinchi yarmidan boshlab tez sur'atlarda ko'paya boshlagan. XIX asr boshlariga kelib amirlik aholisi soni taxminan 2 million kishidan oshgan bo'lsa, asrning 50-yillariga kelib bu ko'rsatkich 2,5 milliondan ortiqni tashkil etgan. Buxoro shahrida taxminan 60 mingdan ziyod, Samarqand shahrida esa 50 mingdan ortiq aholi istiqomat qilgan. Amirlik aholisining asosiy qismini o'zbeklar tashkil etib, ko'plab o'zbek urug'lari va qabilalari vakillari amirlikning deyarli barcha hududlarida yashagan. Buxoro amirligi hududida aholining nisbatan kichik qismini arablar tashkil etgan bo'lib, ular asosan Qarshi va Sherobod bekliliklarida istiqomat qilganlar⁴.

Buxoro arablarining etnik va madaniy xususiyatlari XX asrda etnograflar va tilshunoslar tomonidan batafsil o'rganilgan. I.N. Vinnikov Buxoro arablarining tili, folklori va og'zaki ijod namunalarini tadqiq etib, ularning uzoq vaqt davomida arab tilining mahalliy shevasini saqlab qolganligini ta'kidlaydi⁵. G.V. Tsereteli esa Buxoro arab shevasining fonetik va leksik xususiyatlarini tahlil qilib, uning Markaziy Osiyodagi boshqa arab lahjalaridan farqli jihatlarini ko'rsatib bergan⁶.

³ Каххорова Д.А. Бухоро вohasida an'anaviy va zamonaviy etnoslararo jarayonlar // *Obrazovanie, nauka i innovatsionnye idei v mire*. – 2026. – № 87, qism 1. – B. 186–189.

⁴ Abduraxmanov A. Buxoro amirligida XVIII–XIX asrlarda etnoslararo jarayonlar // *Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari*. – 2025. – Vol. 16, № 02. – B. 524–528.

⁵ Винников И.Н. *Язык и фольклор бухарских арабов*. – Москва: Наука, 1969. – С. 15–32.

⁶ Церетели Г.В. *Арабские диалекты Средней Азии. Том I. Бухарский арабский диалект*. – Тбилиси, 1956. – С. 21–45.

B.X. Karmisheva tadqiqotlarida Buxoro va Qashqadaryo arablarining etnik tarixiga alohida e'tibor qaratilib, ularning o'zbek va tojik aholisi bilan etnomadaniy aloqalari yoritilgan⁷. Olimaning fikricha, arablar uzoq tarixiy taraqqiyot davomida mahalliy xalqlar bilan yaqinlashgan bo'lsalar-da, ayrim urug'-nasab an'analari va etnik xotirani saqlab qolganlar.

XVIII–XIX asrlarga kelib Buxoro amirligi hududida arablar aholining nisbatan kam sonli qismini tashkil etgan. Ular asosan Qarshi va Sherobod bekliklarida yashagan bo'lib, mintaqaning etnik tarkibida muhim o'rin tutgan⁸. Zamonaviy tadqiqotlarda ham Buxoro arablari vohaning tarixiy-etnografik qiyofasini shakllantirgan etnik guruhlardan biri sifatida baholanmoqda⁹.

Shunday qilib, Buxoro arablari VIII asrdagi arab istilolari natijasida shakllangan etnik guruh bo'libgina qolmay, balki keyingi asrlardagi migratsion va integratsion jarayonlar mahsuli ham hisoblanadi. Ularning tarixi Markaziy Osiyoda etnik jarayonlar, madaniy aloqalar va etnik identifikatsiya masalalarini o'rganishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Narshaxiy A.B. Buxoro tarixi / fors tilidan A. Rasulov tarjimai. – Toshkent: Kamalak, 1991. – 224 b.
2. Vinnikov I.N. Yazyk i folklor bukharskix arabov. – Moskva: Nauka, 1969. – 256 s.
3. Tsereteli G.V. Arabskie dialekty Sredney Azii. Tom I. Bukharskiy arabskiy dialekt. – Tbilisi: Izdatelstvo AN Gruzinskoy SSR, 1956. – 384 s.
4. Karmysheva B.X. Ocherki etnicheskoy istorii yuzhnyx rayonov Tadjikistana i Uzbekistana. – Moskva: Nauka, 1976. – 323 s.
5. Abduraxmanov A. Buxoro amirligida XVIII–XIX asrlarda etnoslararo jarayonlar // Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari. – 2025. – Vol. 16. – № 02. – B. 524–528.
6. Kaxxorova D.A. Buxoro vohasida an'anaviy va zamonaviy etnoslararo jarayonlar // Obrazovanie, nauka i innovatsionnye idei v mire. – 2026. – № 87. – 1-qism. – B. 186–189.
7. Kaxxorova D.A. Buxoro vohasida an'anaviy va zamonaviy etnoslararo jarayonlar // Obrazovanie, nauka i innovatsionnye idei v mire. – 2026. – № 87. – 1-qism. – B. 186–189. – URL: <https://journalss.org> (murojaat qilingan sana: 02.06.2026).

⁷ Кармышева Б.Х. *Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана*. – Москва: Наука, 1976. – С. 114–136.

⁸ Abduraxmanov A. Buxoro amirligida XVIII–XIX asrlarda etnoslararo jarayonlar // *Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari*. – 2025. – Vol. 16, № 02. – B. 524–528.

⁹ Kaxxorova D.A. Buxoro vohasida an'anaviy va zamonaviy etnoslararo jarayonlar // *Obrazovanie, nauka i innovatsionnye idei v mire*. – 2026. – № 87, 1-qism. – B. 186–189.

8. Abduraxmanov A. Buxoro amirligida XVIII–XIX asrlarda etnoslararo jarayonlar // Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari. – 2025. – Vol. 16. – № 02. – B. 524–528. – URL: <https://worldlyjournals.com> (murojaat qilingan sana: 02.06.2026).